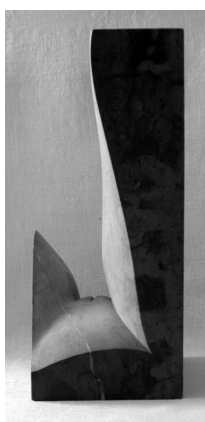

ÁRMEÁN OTÍLIA

MAGATEHETŐSÉGEK ÉS JELENLÉTGYAKORLATOK

...semmi baj a csenddel.
Tudásunk, nyelvi
cselekvési lehetőségeink
végesek, a nyelv nem
fedí le a mindent.

A retorika arra tanít, hogy miként beszéljünk másokkal, hogyan legyünk meggyőzőek, hogyan fejezzük ki világosan, szabatosan, érthetően magunkat. Retorikai tanulmányaink során azt is megtanulhatjuk, hogy a világos, szabatos, egyszerű kifejezés eszményét sosem érhetjük el, hiszen a nyelv eltérít szándékainktól, pont úgy működik, ahogyan ki van találva, azaz folyamatosan helyettesít, mást mond, mint amire mutat, mást ért, mint amit mond, és a helyettesítések forgójajtaja nem állítható le egyszerűen. Ha leáll is, akkor is csak ideig-óráig. De ott, abban az ideig-óráigban, látványosan helyére kerül minden, azt mondjuk, amit szeretnénk, azt érti a közönség, amit értenie kell, minden jelentés több síkon is beíródik, és megjelenül. Hatásos beszédek, sikeres szónokok, az irodalom szövegei, ahol azt érezzük, sem elvenni, sem hozzátenni nem kell, de nem is lehet semmit már – mindezek bizonyítják, hogy mindennek helye van, s lehetünk mi magunk is jókor jó helyen. A workshopok revelációit az „ezt épp nekem találták ki”, „pont erre volt szükségem” érzések erőteljessége alapozza meg, szemben az egyetemi tanulmányok diffúz kételkedésével: vajon jó helyen vagyok? Vajon összeér valahol ez a sok tudomány?

Érzés, kételkedés, kérdés, meggyőződés – hol alakulnak ezek, hol érnek össze, hol fordul egyik a másikba? Milyen munka eredménye, hogy végül akár a sok kételyt is elégedetten nyugtazzuk, mint az előítéleteink felülbírlására fordított gondolkodás hozadékát? Vesd össze: „– gondolatjel: ha egy napot végigírok és másnap sorról sorra kihúزم, tehát nem marad semmi, az két nap jó munka –” (Esterházy 2003).

A munka, ami van, de felmutathatóan még sincs. Az eredmény, ami az elfoglaltság miatt nem kétséges (az eredmény maga az elfoglaltság), nem magyarázza elégségesen azt, hogy mi adja az erőt a munkához. Mit mond magának közben a szerző? Mi van a szerző fejében?

Minden fejben dől el, szokták mondani. Szoktuk mondani – fejben.

És ha csak a végigírás lenne is. Milyen munka eredménye látni megduzzadni a szöveget? Egyszer csak jóval több, mint aminek indult, nem csupán a – mondjuk – egy nap jó munka van, hanem ott van az a munka is, amit nem is mi végeztünk el: „sokkal több összefüggés, nyelvi játék, mélység és sekélyesség található a szövegben, mint amennyit az író beletett” (uő.).

Az író a fejből teszi be. Megbeszélgeti magában, leírja. Vagy nem beszélgeti, csak leírja. Nyilván, hiszen ha már ott magában ugyanazt a nyelvet beszélne, akkor az a több már ott belekerülne, és akkor mégis őbelőle kerülne a szövegbe. Valami beszélgetés azért van, ott bent, magunkban is. Egyezkedés, osztogatás (az ész), valami, amit nem mondunk, de jól odagondolkodjuk. Hát ez lenne az, ami teljesen fölösleges. Ha valami osztanivalód van mással, mondd ki. Ha magaddal van, hát az a nehezebb eset, akkor valóban magadban kell megoldanod. Ilyenkor ismét a „helyükre kerülnek a dolgok” állapot a cél, nem meggyőzés, nem nyelvi játék. Az a tét, hogy összeálljon a kép, jussunk egyről a kettőre.

Ha meggyőzés, akkor retorika. Mert valakit, aki nem, valamiről, ami igen. Ha játék, akkor retorika, mert hiszen csoda, s ha nem akarom is, működik. „Jobb korokban ezt elfogadták közvetlen Isten-bizonyítéknak.” (Esterházy uo.) Ha rend és őszinteség, akkor milyen retorika? Milyen nyelv? Milyen nyelven kell, érdemes magunkban, magunkkal beszélnünk?

A nyelvi, retorikai helyzet feltételezi azt, hogy lenne egy talán fiktív, de legalább képzeletben mégis kijelölhető semleges nyelvhasználat. Amikor nem élünk retorikai fordulatokkal, amikor nem rendezzük valamely műfaj követelményeinek megfelelően mondandónkat szöveggé, amikor nem a célközönségünkből kiváltani szándékolt hatás érdekében cselekszünk nyelvileg.

És ehhez nagyon hasonlít, ám helyileg mégis mintha egész máshol lenne a nyelvben az őszinteség követelménye. A klasszikus retorikában a gondolatalakzatoknál van arról szó, hogy a beszélő tud valamit (azaz a kijelentés referenciája problémamentesen ugyanaz lenne a valóságban és a fejben), és ehhez képest mond valami mást: például az „Ejnye, kicsit szőke vagy ezzel a parókával!” kijelentés litotészszerű, amennyiben a beszélő úgy érzékeli, valójában nagyon is szőke az a paróka, és irónia, amennyiben nem is szőke a paróka. Mindkettő a „nem azt mondom, amit gondolok” esete, a litotésznél kisebbítés van, az iróniánál ellentét. Őszinte akkor lennék, ha azt mondanám, amit gondolok, és persze ezt a külső szemlélő is leellenőrizhetné azon, ami van. Egy másik klasszikus példamondat így hangzik: „Ez a nadrág kicsit szűk” (Vajda 1998.), és talán egyértelműbb, hogy az, akin a nadrág van, nem tudja (és feltehetően ezért kérdezte meg), hogy milyen is a nadrág. Azt, hogy mi is van, a kért válaszából tudja meg, és abból fog rájönni, hogy a válaszadó mit is gondol, hogy milyen paralingvisztikai eszközöket használ (hanglejtés, hangsúly), vagy mit fejez ki a testbeszéde (arckifejezés).

A retorika nézőpontjából a beszélő mindig tudja, hogy mit gondol. Ha mást is mond, az eltérést tetten érhetjük. A beszélő magában őszinte. A gondolatai őszinték, csak éppen nem azokat mondja ki. A semleges, őszinte mondatok – ezekben kommunikálnánk magunkban a világról. Csakhogy ilyen nyelv nincsen, vagy még magunkban sem beszéljük. Egyrészt az idő miatt: ezeket a mondatokat nem gyártjuk le, operatívabb rögtön mondani, ami eszünkbe jut, és amibe a litotészszerű vagy éppen

iróniaeffektus be van építve. Másrészt mert sokszor nem tudjuk, mi is van: szük-e vagy milyen a nadrág, milyen is az a paróka. Készen kapott, illetve könnyen legyártható mondataink vannak azokra a kommunikációs helyzetekre, melyekben gondolunk valamit a kérdezőről, gondolunk valamit magunkról, a törekvésünk pedig ezeknek a korábban igazolt felismeréseknek a megerősítése.

Meglátásom szerint tehát igazából a legtöbbször fogalmunk sincsen, mit gondolunk. Mi magunk vagyunk a nadrágban, de hogy a nadrág nekünk milyen, az rengeteg gondolattöredék alapján valamilyen (s ez is változó, persze mosás után más), s mindennek nincsen köze ahhoz, hogy a nadrág valójában milyen (na persze amilyen a PR-ja). Számít a nadrág szabása-anyaga-színe, számít, hogy milyen tevékenység végzése közben fogom (legtöbbször) viselni, és számít, hogy van-e másik nadrágom (ha van több, ezzel is elégedettebb leszek, s ezt a hasonlatot most nem akarnám a kapcsolatokra vonatkoztatni, de lehet; másrészt viszont, ha nincsen, és nem is lehet másik, akkor ez nagyon sok tépelődésnek (olvasd: hiszti) elejét veheti, „kislányom, te is látod, hogy nincsen másik a szekrényben”). Számít, hogy milyen képet képzelek mások fejébe a nadrágról, magamról a nadrágban, és számít, hogy van-e egy mondat, amit valaki a nadrágomról mondott. Ha van dicsérő mondat, az jelentősen megnövelheti a nadrág értékét. Egy mondat, ami eszembe jut. Az elismerő pillantások is eszembe juthatnak, persze.

„A metaforák sokkalta szívósabbak, mint a tények.” (Paul de Man 1999. 15.) Ahol ez a mondat elhangzik, éppen arról van szó, hogy megcáfolhatunk összefüggéseket, viszont az a nyelv, amellyel arról az összefüggésről korábban beszéltünk, újratermeli önmagát, a metafora képes beszéd, ami képes más, újabb összefüggés szolgálatába állni. A ház, amiből kihalnak a lakók, még mindig ház, és újabb lakók szolgálatára is képes. S mivel a lakók abban hasonlítanak, hogy alapjáraton ugyanazok az igényeik, már a ház tervezésénél eldőlt (s előtte már, fejben), hogy hogyan érdemes majd használni. Minden lakó dönthet afelől, hogy hová teszi az ágyát, de valahová tenni fogja, s akkor már valószínűleg nem a csap mellé. „[A]z irodalom valamifajta – belsőt és külsőt különválasztó – szelence, az olvasó vagy kritikus pedig az a személy, aki felnyitja a fedelet, hogy szabadon eressze azt, amit belérettettek, és másoktól elzártak. Nem igazán számít, hogy a szelence belsejét tartalomnak vagy formának, azt pedig, ami kívül van, jelentésnek vagy megjelenésnek nevezzük-e. Az immanens kritikát a külsődlegessel szembeállító visszatérő vita egy olyan belső/külső metafora égisze alatt áll, melyet soha nem vonnak igazán kétségbe.” (De Man uo.)

A szelence a szívós metafora. A doboz. A ház, amibe újra meg újra beköltözik valaki. A mondat, ami a nadrágomat dicsérte, s újra meg újra felveszem a nadrágom, mert a mondat rólam szól, és engem dicsér. És ezt a továbbiakban senki nem tudja, csak én. A dicséret egy valamikor akkor és ott állapotra vonatkozott, és ebből lesz mindig itt és most. Jelen. Igen, Pistike is jelen van, Petra is, de ez itt éppen én vagyok.

Megkockáztatom, legtöbbször nem is érdekelnek a tények. A metaforák is azért, mert ilyen gyönyörű jelen-élményekhez segítenek. Nem mindig gyönyörű. Észvesztető dolgokat is ki lehet találni. Azért működnek, és azért hitelesek, és azért nem tudjuk kivonni magunkat a hatásuk alól, mert jelenléttel szólítanak meg, és töltenek fel: „– Nincsen apám. – Jelen.”

Lackfi János iróniával írt az újabban leginkább gyerekversek szövege, illetve tankönyvekbe kerülő szövegek kapcsán el-elszabaduló indulatokról: „Úristen, gyerekek! Gyanútlanul lapozgatok egy tankönyvet, mert azt remélem, toleranciára, szeretetre nevelő művekre bukkanok majd benne. Erre mit látnak guvadó szemeim? »Tiszta szívvel betörök, ha kell, embert is ölk.« Na, azt a beteges, sötét véglényt, aki ilyeneket leír, azt is a vonat elé kéne lökni!” (Lackfi, FB-poszt, 2016. február 24.) Mit

lehet egy vita hevében higgadtan mondani, hogyan lehet a szó szerinti olvasást gyakorlóknak más olvasásmódokat is megtanítani?

Az egyik út nyilván a humor: akkor már értsünk mindent nagyon szó szerint. Alapgyakorlatnak ajánlható Lackfi *Tanácsok kezdő nyelvhasználóknak* című verse. S miközben nagyon szó szerint értjük a szavakat, láthatóvá válik, hogy miből is van a szó. A szó anyaga, matériája a betű, ami kicsúszik az ellenőrzés alól, mondjuk-mondjuk mondanivalónk fontosságának tudatában a fontos dolgokat, közben meg a betűk szintjén becsúszik egy rím, egy ismétlődés, egy kakofónia. Ez a másik út, a matéria viselkedésére, nehézségére, ellenállására vagy könnyűségére való odafigyelés. „Szokták mondani, az író szerszáma a nyelv. Ez majdnem igaz. Én szívesen látom az írot, magamat – mint kézművest. Még inkább kőműves. Kőműves. Téglá, malter, rakni, nő a fal, leomlik, újra, föl-le, Kelemenné, szóval valami nő.” Azaz „írtam, hogy rakosgatjuk a téglát, nő a fal, és akkor eszembe jutott, hogy hány és hányszor kiderül, hogy amit fölraktunk estére, leomlott reggelre, hogy az nem is fal volt, hanem legjobb esetben árok – gondolatjel: ha egy napot végigírok és másnap sorról sorra kihúzom, tehát nem marad semmi, az két nap jó munka, nulla linea, sine dies –, innen logikus ugrás a Kőműves Kelemenné, aki nemdebar nő. Az én kis linkségem már nem emlékezett, csak a nyelv, hogy a mondat elején volt már egy nő, de nem asszonyállatként, hanem igeként, cherchez le verbe!” (Esterházy 2003.)

Hoppá! Ezt így csak magyarul lehet. Ezt így csak Esterházy tudja. Ezt így csak én értem! – Az anyagira, a hordozóeszközre, a médiumra való figyelés egyféle jelenlét-játéknak, jelenlét-gyakorlatnak is beillik. Mert végső soron a sok kicsi itt és most, az egymást követő pillanatnyi jól-érzem-magam és jelen-vagyok-abbam-amit-csinálok állapotok hordoznak olyan megfelelést, olyan rend-élményt, amire folyton törekszünk.

Testbeszéddel foglalkozók egyre gyakrabban hangsúlyozzák az úgynevezett visszahatás törvényét (Pease 2015. 36.), azaz annak jelenségét, hogy egy bizonyos gesztus a kitartó tudatos használat során beépül, és létrehozza azt a tudati állapotot, ami szükséges az önkéntelen, ellenőrizetlen használathoz. Azaz ahogy Amy Cudy (2012) fogalmaz, a testbeszéd beszélője maga is elhiszi, amit mutat. A testbeszéd esetében maga a test a médium, mely kifejezésre juttat belső érzéseket, attitűdöket.

És itt érdemes visszakanyarodnunk ahhoz a kérdéshez, hogy hogyan is érdemes magunkkal beszélnünk. Ahogyan a közönség meggyőzését célzó gesztusokat, úgy valójában azt is mind elhisszük, amit magunknak mondunk. „Nem tudom megcsinálni, nem tudom megcsinálni” vs „képes vagyok rá, megcsinálom”. „Engem már nem szeret senki sem igazán” vs „szeretetreméltó kis figura vagyok”. „Én vagyok a hibás” vs „megtettem mindent, ami tőlem telt”. „Tehetetlen vagyok” vs „meg tudom oldani”. Tessék választani!

A belső kommunikáció a mentális háztartás fenntartására irányul, és az energiák, érzések karbantartását célozza. Nincs hiszti, mert fölösleges. Körülbelül olyan értelemben, mint Parti Nagy Lajosnál a lecsó. Májusban nincs, mert nagyon drága. (Vö. Szűts 1999. 398.) Viszont: 1. beszélni kell mindenről magunkban, magunkkal is; 2. kimondani, amit szeretnénk (tervezés); 3. arról, amit nem szeretnénk, arról hallgatni kell gondolatban is, illetve törölni („ezt törölöm”, „ezt visszavonom”); 4. egyszerűsíteni (kiszőni a cselszövést), amennyire lehet, azaz addig gondolni újra, míg a legtisztább megoldáshoz jutunk (a retorika felékesítő elokúciós törekvéseivel ellentétesen), 5. oldani (mint pezsgőtablettát a vízben) a problémát. A problémamegoldás sokkal inkább simítás, egy összekuszálódott csomónak a kioldása, és nem gordiuszi megszűntetés. Egy rossz program felülírása, újrakódolás. Mindig ott marad a csomó újraképződésének a lehetősége, csak hamarabb észrevesszük, hogy valamiből csomó készül alakulni, illetve ha már ott van újra, jobban tudjuk kezelni. (És ez megint el-

lentétes lehet a retorikai szituáció hatásra és annak továbbgyűrűzésére vonatkozó működésével.)

A harmadik ponthoz kívánkoznak pontosítások. Bár mindaz, amit nem szeretnénk, első körben nagyon is hétköznapi kívánságok listája, ide tartoznak mindazok a félelmek, víziók is, amikkel nem is akarunk foglalkozni, és reflexszerűen is elhessegetjük őket magunktól. Továbbá mindaz, ami nem vagy nehezen tudatosítható. „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” Wittgenstein (2004. 103.) mondata szerint semmi baj a csenddel. Tudásunk, nyelvi cselekvési lehetőségeink végesek, a nyelv nem fedi le a mindent. A fenti mondat leginkább azt állítja, hogy: van, amiről nem lehet beszélni. A hallgatás viszont nem vereség. A hallgatás annak útja, hogy amiről nem tudunk beszélni, azt másképpen közelítsük meg. Amiről nem lehet beszélni, arról gondolkodni, belső beszédben foglalkozni sem érdemes.

Ugyanúgy, ahogy jogunkban áll tudni, hogy valaminek mi lehet a következménye (a gyógyszer fejfájást, egyebet okozhat, a dohányzás halálos betegséget, a profi sportolástól a test torzulhat, az olvasás tágíthatja a látókört, a beszélgetések toleránsabbá tehetnek), jogunkban áll bizonyos dolgokról nem tudni. Azaz jogunkban áll tudni, és a fentiek mind tudhatóak is kell legyenek. De azokban az esetekben, ahol nem egy megszüntethető cselekvés az ok-okozati összefüggés alapja, vagy nem tudunk visszamenni addig a cselekvésig, aminek a megszüntetése elejét venné a problémának, olyankor is kötelező a következmények tudása? A tudomásul vétel során, fejben, gondolatban nem alakul-e át az „okozhat”, „torzulhat”, „tágíthat” okká, torzulássá, tágulássá? A csodával határos gyógyulások pontosan arról árulkodnak, hogy amennyiben valaki nem vesz tudomást arról, aminek be kell következnie, és egészségesnek gondolja magát, akkor több eséllyel válik gyógyulttá.

Jogunkban áll nem tudni arról, ami nem tartozik ránk. Jogomban áll kikapcsolni a televíziót. Jogomban áll (időnként) nem elérhetőnek lenni telefonon, e-mailen. Jogomban áll csendben maradni, nem tölteni fel tartalmakat azokra a felületekre, amelyek felhasználói tartalmaknak köszönhetően működnek.

Hans Ulrich Gumbrecht a jelentésazonosító és -termelő gyakorlatokkal szemben fogalmazza meg a jelenléthatások átélésének tapasztalatát. Tulajdonképpen nem mondja azt, hogy fel kellene hagyni az értelmezéssel, azaz a jelentéseknek a tulajdonításával, és teljesen ki kellene lépni a „jel korszakából”, aminek berekesztődését már Derrida megjósolta (Gumbrecht 2010. 47.), hanem azt, hogy az értelmezést kiegészítő olyan tevékenységeknek is szenteljünk figyelmet, amelyek a jelenlét és az anyagság tapasztalatára irányulnak. A jelentéskultúra és jelenlétkultúra lényegesen különbözik az emberi önreferencia, a tudás, a jel fogalma, a cselekvés minősége és hatóköre, a tér és idő felfogása, az esemény, a játék és a fikció szempontjából (uő. 69–72.), ám a „jelenlét és a jelentés mindenestre mindig együtt jelentkezik, és mindig feszültségben állnak egymással. [...] És nem éppen azért vágyunk-e a jelenlétre, nem azért olyan intenzív a vágyunk a kézzelfoghatóra, mert saját mindennapi környezetünk szinte legyőzhetetlenül tudatközpontú? Ahelyett, hogy arra kelljen gondolni, mindig és végeláthatatlanul, mi minden lehetne még, néha kapcsolatba léphetünk létezésünk egy olyan rétegével, amely a világ dolgait egyszerűen közel akarja érezni saját bőrünkhöz.” (88.)

Ahogy egy egyszerű beszélgetésben kiderül, hogy bármi válhat jellé, önmagán túli jelentés hordozójává, ugyanúgy mindaz, ami jel, megtapasztalható önmagában, saját anyagságában is. A jelentések viszont sokszor jelenvalóbbak, mint a magatehetetlen materiális jelölők, és tetszetősebb egy szerepben ellenőrzött körülmények között érezni, mint a magunk testében jelen lenni. A legjobb jelenléty gyakorlatokkal mégis éppen a legnagyobb jelentésgyárak, az irodalom, a film, a színház szolgálhat-

nak, amikor megszólítanak, és érzékelhetővé teszik számunkra magát az érzékelést, jelentéssé a jelenlétet.

■ IRODALOM

- Cudy, Amy: *Your body language shapes who you are.* (2012)
https://www.ted.com/talks/amy_cuddy_your_body_language_shapes_who_you_are?language=en
- De Man, Paul: *Szemiológia és retorika.* In: *Uó: Az olvasás allegóriái.* Ford. Fogarasi György. Ictus – JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1998.
- Esterházy Péter: *A szavak csodálatos életéből.* Magvető, Bp., 2003. <http://pim.hu/object.d8f182da-fdfa-45ba-914f-2688ce822346.ivy>
- Gumbrecht, Hans Ulrich: *A jelenlét előállítása. Amit a jelentés nem közvetít.* Ford. Palkó Gábor. Ráció – Historia Litteraria Alapítvány, Bp., 2010.
- Lackfi János: *Már megint mi került a tankönyvekbe?* (2016)
<http://www.szeretlekmagyarorszag.hu/mar-megint-mi-kerult-a-magyar-tankonyvekbe/>
- Pease, Barbara – Pease, Allan: *A testbeszéd enciklopédiája.* Ford. Nemes Anna. Park Könyvkiadó, Bp., 2015.
- Szűts Zoltán: *Után-zok ok nélkül, utánzok zok nélkül? Parti Nagy Lajos: Sárbogárdi Jolán: A test ördöge.* Vigilia 1999. 5. sz. http://vigilia.hu/node/Vigilia_1999_05_facsimile.pdf
- Vajda András: *Költészet és retorika.* Universitas Kiadó, 1998.
- Wittgenstein, Ludvig: *Logikai-filozófia értekezés.* Ford. Márkus György. Atlantisz, Bp., 2004.

